

Дата: 31.01.2023

Урок № 13

Тема. Модернізм як некласична модель культури, найновіше й найпослідовніше втілення естетико-художнього перевороту ХХ ст. Авангардизм 1910-20-их років і здійснювана ним «революція в мистецтві», його основні течії (футуризм, кубізм, дадаїзм, експресіонізм, сюрреалізм). Ф.Кафка, Дж. Джойс і М.Пруст як засновники («батьки») європейської модерністської прози.

Мета: розкрити особливості розвитку модернізму і авангардизму як провідних тенденцій літературного процесу першої половини ХХ століття; визначити риси світосприйняття та поетики М.Пруста, Дж.Джойса, Ф.Кафки; допомогти зрозуміти характер героїв модерністської прози з їх прагненням пізнати й відтворити сутність людського буття; розвивати усне мовлення, творчу уяву; виховувати почуття відповідальності людини за власну долю та долю людства.

Матеріали до уроку

Сторінка 1. Світоглядні та естетичні засади модернізму в літературі.

Модернізм виник наприкінці ХІХ ст. у Франції (Шарль Бодлер, Поль Верлен, Артюр Рембо), невдовзі поширився в Бельгії (група «Молода Бельгія»), Польщі («Молода Польща»), Росії (О.Блок, О. Мандельштам), Австрії (Р.-М. Рільке) та інших країнах. В Україні модернізм утверджується на початку ХХ ст. в творчості М.Вороного, О.Олеся, М.Коцюбинського, М.Хвильового, М.Зерова та ін.

1922 р. увійшов до історії західної літератури як рік народження ряду модерністських шедеврів - романів «Улісс» Дж. Джойса та «У пошуках утраченого часу» М. Пруста, поеми «Спустошена земля» Т.С. Еліота та циклу «Дуїнянські елегії» Р.М. Рільке.

Естетичні витоки модернізму сягають ще доби декадансу, коли в універсальних художніх системах романтизму та реалізму зародилися нові напрями та течії, які мали одну з найхарактерніших рис модерністської літератури - принцип поєднання елементів життєподібного зображення (натуралістичних та імпресіоністичних) з елементами умовними, символічними.

У літературі модернізму художній світ постає автономною реальністю, що підкоряється особливим законам. Письменники-модерністи гостро відчували брак

духовності, яким супроводжувався прогрес «механічної цивілізації» з породжуваними нею революціями в усіх сферах буття та небезпечною самовпевненістю інтелекту. «З кожним днем я дедалі меншого значення надаю інтелектові», - писав у одній зі своїх статей М. Пруст.

Світ у модерністській літературі часто зображується крізь призму свідомості індивіда; важливим об'єктом художнього дослідження стає також сфера підсвідомого.

Модерністи здебільшого протиставляли створений ними художній світ реальному. Тому модерністи зазвичай уникали участі у політичному житті.

Вони зверталися до минулого, шукаючи у ньому відповідних паралелей із сучасністю та свідчень тих універсальних закономірностей буття, що даються взнаки «завжди і всюди». Звідси - насиченість їхніх творів сюжетами та образами, запозиченими з міфології, а також з історії та літератури попередніх епох.

Найкращі зразки модерністської літератури зазвичай забарвлені всеосяжною іронією, яка увиразнює скептичне ставлення їх творців до духовного світу сучасної їм людини, до суспільства та історії, до віри у можливість перетворення світу і, зрештою, - до власної творчості.

Модерністський напрям складався не із літературних угруповань, а з індивідуальних художніх систем окремих митців. У масиві модерністської літератури простежуються два магістральних шляхи побудови нової художньої реальності.

Митці, які йшли першим шляхом, створювали свій художній світ, спираючись на вже «готовий» матеріал - міфопоетичний або літературний. Цей матеріал часто використовувався ними як «другий» (символічний) план персонажів та сюжетних ситуацій, що додавав зображуваному позачасового загальнолюдського виміру. За таким принципом, зокрема, побудовані романи «Улісс» Дж. Джойса, де «другим» планом змальованого життя початку ХХ ст. є Гомерова «Одіссея», а також «Доктор Фаустус» Т. Манна та «Майстер і Маргарита» М. Булгакова, в яких на «другому» плані звучить фаустіанська тема.

Інший шлях торували письменники-модерністи, які створювали свій художній світ не на загальнокультурному ґрунті, а з власних, індивідуально-«авторських»

міфів. Так народжувалися самобутні сюжети про перетворення людини на комаху («Перевтілення» Ф. Кафки) або про пошесть чуми у ХХ ст. («Чума» А. Камю). Міф приваблював модерністів не лише як скарбниця «вічних» сюжетів та образів. Поєднуючи у своїх художніх творах реальні та ірреальні елементи, представники цього напрямку вдавалися до самостійної міфотворчості. Не випадково австрійський модерніст Г. Брех проголосив міф «знаком нової віри та нової єдності світу» головною заporукою досягнення у художньому творі «тієї єдності, яка зможе подолати кривавий розкол світу». Однак слід мати на увазі, що модерністські міфи - як ті, що будувалися на ґрунті вже готового літературного матеріалу, так і ті, що були індивідуально-авторськими створіннями, - відрізнялися від міфів давніх. Не заглиблюючись у численні відмінності, наведемо тільки один приклад: на протигагу архаїчному міфові, модерністський літературний міф зазвичай був забарвлений авторською іронією, що не дозволяла читачам повірити, ніби все, що у ньому змальовується, є «дійсністю».

Модерністи свідомо роблять свою творчість антидемократичною, елітарною. Модернізм зовсім не покликаний бути мистецтвом для широких мас, а навпаки. Їх не цікавить предметний світ — він завжди ними деформується та абсурдизується. І ця «нова дійсність» є для митців-модерністів абсолютно реальною. Чим неправдоподібнішою є картина світу, тим вірогіднішою вона стає для модерністів. Загалом вони виступили проти реалістичного, здебільшого життєподібного відтворення дійсності. Фантастика тісно пов'язана з реальністю в мистецтві модернізму. Вторгнення фантастичного аж ніяк не супроводжується барвистими романтичними ефектами, а оформлюється як найприродніша річ у світі, що не викликає ні в кого подиву. Яскравим прикладом цього є твори Франца Кафки.

Сторінка 2. Авангардизм 1910 - 20-их років і здійснювана ним «революція в мистецтві»

Авангардизм (від фр. *avant-garde* — передовий загін) — термін на означення так званих «лівих» (нереалістичних) течій у мистецтві, що виникають у кризові періоди.

Мистецтво авангардизму складне і суперечливе, воно містить у собі продуктивні пошуки нових художніх форм і бачення світу. Протест проти війни,

заперечення різних негативних явищ людського буття авангардисти подають в абсурдній формі, афішують епатаж, у царині літератури намагаються зруйнувати поетичний синтаксис, створити нову мову тощо. Серед його експериментів є невдалі «однорівки», данина швидкоплинній моді, але залишається й те, що визначило нові імпульси в культурі нашого часу.

В естетичному плані найближчими попередниками авангардистів були так звані «прокляті поети» XIX ст. – Ш. Бодлер, А. Рембо, П. Верлен.

Досі остаточно не з'ясовано співвідношення понять «авангардизм» — «модернізм». Одні дослідники використовують їх як адекватні, інші — чітко розрізняють ці поняття, ще інші включають авангардизм до модернізму, ширшого поняття. Є погляд, згідно з яким авангардизмом зветься художнє явище першої третини XX ст.

У літературі авангардизму сформувався принцип мозаїчності, колажу, монтажу, багато в чому зобов'язаний кінематографічній техніці. Сюрреалісти ввели поняття «автоматичного письма», сенс якого полягає у спробах відокремити творчий процес від контролю розуму (це швидкісне, майже вільне від редагування перенесення на папір слів, уривків мовлення, асоціацій, образів, спонтанних «осянь», нав'язливих видінь, що раптом виринають з глибин підсвідомого). У тому ж напрямкові йшли пошуки творців потоку свідомості (М. Пруст, Дж. Джойс), які прагнули відтворити засобами літератури складний процес асоціативного мислення, репродукувати роботу механізмів пам'яті. У поезії авангардистські тенденції найяскравіше проявились в Г. Аполлінера, Л. Арагона, П. Елюара, В. Маяковського, В. Хлебнікова та ін. Поезії притаманна незвична епатуюча метафоризація (Аполлінер: *«Ірреальне шампанське піниться, наче равлик або як мозок поета»*), гра значеннями, образами, звуками, багаторазове повторення, прагнення відокремити звукову форманту вірша від змістовної, виділити «чисту музику» вірша, знайти графічну форму вірша, адекватну змістові (каліграми Аполлінера). Логічною була відмова від традиційного розміру, рими, ритму, розділових знаків. Духовною батьківщиною для більшості авангардистів був Париж, де сформувалась переважна частина авангардистських течій. Німеччина була центром експресіонізму, Італія – футуризму.

Сторінка 3. Основні течії авангардизму: футуризм, кубізм, дадаїзм, експресіонізм, сюрреалізм.

Авангардизм проявився у цілій низці течій та шкіл: кубізм, футуризм, абстракціонізм, дадаїзм, сюрреалізм, експресіонізм, конструктивізм, імажизм тощо. Цим течіям притаманне бунтарство.

Футуризм (від лат. futurum - майбутнє) – авангардистська течія в літературі і мистецтві 10-30-х років ХХ ст., для якої характерні бунт проти старого світу й колишніх цінностей, розрив з традиціями мистецтва (епатажність і експресивність), активне експериментаторство у царині форми і змісту, творення нового майбутнього естетичними засобами.

Уперше виник в Італії. У 1909 р. письменник Ф.Т. Марінетті опублікував «Маніфест футуризму», в якому проголосив розрив з традиційною культурою, утвердження естетики сучасної урбаністичної цивілізації з її динамікою і нівелюванням особистості, прагнення відтворити світ «безособової» людини, культ машин, бунтарського духу в мистецтві.

Кубізм – авангардистська течія в європейському живописі, яка сформувалася у Франції на початку ХХ ст. (П. Пікассо). У своїх картинах кубісти розкладають предмети на елементарні геометричні тіла – куб, шар, конус. Їхня програма – деформація реального світу надуманими експериментами в царині форми. Вони, наприклад, наклеювали на полотно шматки паперу, посипали тирсою тощо. Кубізм став попередником багатьох мистецьких течій ХХ ст..

Дадаїзм (від франц. dada – дерев'яний коник, у переносному значенні – дитячий лепет) – авангардистська течія, що виникла у Швейцарії за років Першої світової війни. Дадаїсти оголосили будь-який виріб твором мистецтва, якщо художник дав йому назву. Вони створювали колажі з клаптів шпалери, з фрагментів друкованої продукції (газетних, журнальних сторінок), організовували скандальні літературні вечори. Самі вони називали все це «художнім хуліганством». На ґрунті дадаїзму виник сюрреалізм.

Сюрреалізм (від франц. surrealite – надреальне, надприродне) – авангардистська течія, яка виникла спочатку в літературі, а потім поширилася на інші види мистецтва. Уперше цей термін ужив французький поет Гійом Аполлінер

щодо одного із своїх творів, вкладаючи в нього значення «нового реалізму». Сюрреалізм формувався, відводячи особливу увагу підсвідомому та несвідомому, реалізованому через прийоми автоматичного письма, правила випадковості, сновидіння тощо. Своїм ідеологом вважали З. Фрейда. Найповніше сюрреалізм розкрився у віртуозних картинах С. Далі.

Експресіонізм (від лат. *expression* - вираження) – одна з авангардистських течій у мистецтві, головним принципом якої є відобразити напругу переживань та емоцій авторського «я», його суб'єктивне світобачення. Експресіонізм сформувався в Німеччині передовсім у живописі. У картинах експресіоністів відчувається жах перед дійсністю, безнадійність існування, беззахисність людини у світі (образи-маски, скелети). Згодом поширюється в літературі. Головні мотиви у творчості експресіоністів песимізм, втрата ідеалів і віри, біль за людину, йому властива ірраціональність, тяжіння до абстракції, гротеск. Елементи експресіонізму спостерігаємо у творчості всіх видатних митців ХХ ст.

Імажизм (від англ. *image* - образ) – течія, що виникла в англійській та американській поезії напередодні Першої світової війни. Імажисти практикували принципи «точного зображення», яке ґрунтується на предметності й конкретності, «чистій образності», несуттєвості тематики, ясності мови і створювали «звільнений образ», що існує в асоціативному просторі. В російській поезії течія отримала назву імажинізм. Російські імажиністи в основу свого розуміння естетики художньої мови вкладали ключове поняття – «образ» і вважали, що поезія – це лише ритміка образів.

Сторінка 4. Літературні явища епохи модернізму. (Слайд 6).

Естетичну палітру епохи першої половини ХХ ст. передусім визначають такі явища, як «декаданс», «ранній модернізм» і «зрілий модернізм».

Ранній модернізм – це умовна назва ранніх модерністських течій, що виникли в останній третині ХІХ ст. і передували остаточному оформленню модернізму як нового культурного напрямку. До нього належать імпресіонізм і символізм.

Ранній модернізм пориває з традиціями реалізму і натуралізму ХІХ ст. Однак зовсім іншими були його стосунки з романтизмом. Цю систему він не відкидав, навпаки, вона служила йому за вихідну основу. Зачинателями раннього модернізму

виступали, як правило, пізні романтики (Ш. Бодлер, Л. Українка). Не випадково в Німеччині й Австрії явища літератури кінця століття об'єднували під спільною назвою неоромантизму. Від романтизму ранні модерністи беруть неприйняття недосконалої дійсності, протиставлення бездуховній реальності сили духу й мистецтва, поетику контрасту й антитези.

Зрілий модернізм складається в 40-х роках ХХ ст. , відбувається пошук нових форм одухотворення реальності, що найвиразніше проявилось у поезії модернізму – в пізнього Р.-М. Рільке, Г. Аполлінера, Т.-С. Еліота, Б. Пастернака. До зрілого модернізму відносять такі течії як сюрреалізм, імажизм, акмеїзм, футуризм, експресіонізм та ін. У першій половині ХХ ст. остаточно оформилися загальні якості модернізму: увага до внутрішніх проблем особистості, проголошення самоцінності людини й мистецтва, прагнення до розімкнення часу й простору, осмислення загальних тенденцій духовного буття, що найбільш виразно виявились у творчості Ф. Кафки, Дж. Джойса, М. Пруста, У. Фолкнера та ін.

Декаданс – узагальнена назва кризового світосприйняття, яке проявляється в літературі, мистецтві, культурі. У центрі декадентської літератури стоїть людина, що відчуває свою відчуженість у світі, втрату моральних ідеалів, віру у майбутнє. Основними мотивами творів письменників-декадентів є сум, відчай, песимізм, розчарування. Підкреслена хворобливість і занепад життя стають улюбленими темами, які перетворюються на джерело витончених переживань.

Декаданс у літературі ґрунтується на поєднанні різних напрямів, течій, стилів. Наприклад, від романтизму він бере неприйняття оточуючого суспільства, розчарування в дійсності, прагнення втекти від недосконалого життя в світ краси і прекрасної ілюзії.

Декаденти тяжіють до фантастики, ірраціональності, містики, що допомагають відобразити складні зрушення у свідомості людини. Нерідко герой декадентських творів має вразливу психіку, що сприяє глибоким прозрінням, а оточуючий світ замальовується у підкреслено брутальних тонах. Так відбувається поєднання натуралізму з романтизмом у межах декадансу.

У першій половині ХХ ст. виникають також такі явища, як неореалізм і неоромантизм, що засвідчили взаємодію модернізму з іншими напрямками.

Неореалізм – літературно-мистецька течія, яка не сприймала лінійно міметичного (наслідуваного) принципу зображення «життя у формах життя».

Поставши на ґрунті класичного реалізму, представники неореалізму взяли від модернізму філософське заглиблення у проблеми особистості й світу, ліричну стихію, подолання дистанції між суб'єктом і об'єктом зображення. Дане явище виявляється в італійській, українській, російській, американській літературах ХХ ст.

Неореалізм переживає блискучий розквіт і в інших видах мистецтва: скульптурі, графіці, кінематографії.

Неоромантизм – стильова хвиля модернізму, визначальною рисою якої є спроба подолання розриву між ідеалом та дійсністю, характерною для романтизму, завдяки могутній силі особистості, здатної перетворити бажане на дійсне.

Особливе місце в літературі першої половини ХХ ст. посідає школа «потіку свідомості».

«Потік свідомості»– це засіб зображення психіки людини безпосередньо «зсередини» як складного і плинного процесу. Це поняття запозичене з психології (термін «потік свідомості» належить американському філософу і психологу Вільяму Джемсу, який порівнював свідомість людини з плином ріки, потоку, де думки і відчуття, асоціації постійно змінюються і химерно переплітаються).

Європейські письменники початку ХХ століття, все більше заглиблюючись у внутрішній світ особистості, перетворили «потік свідомості» із художнього прийому на загальний метод зображення дійсності. Саме в цьому полягає різниця між поняттям «потік свідомості» та «внутрішній монолог». У ХІХ столітті Ф.Стендаль, Л.Толстой блискуче використовували «внутрішній монолог» для розкриття душевного стану своїх героїв.

Літературна школа «потіку свідомості» виникла у першій половині ХХ століття у творчій практиці таких письменників як ірландця Джеймса Джойса та француза Марселя Пруста.

Для розкриття складного духовного життя людини ці письменники використовують різні численні спогади, внутрішні монологи, різноманітні асоціації, ліричні відступи. Література «потіку свідомості» - це одночасно і дійовий інструмент дослідження психіки сучасної людини, і ефективний засіб осмислення

об'єктивної дійсності. Письменник відкриває реальний світ у його різнобарвних проявах, але через браму пам'яті окремої людини. Відновлення вражень минулого завжди відбувається через зв'язок конкретного образу минулого з уявленнями, почуттями, емоціями сучасного моменту шляхом асоціативних ланцюжків.

Сторінка 5. Головні художні здобутки «батьків» модерністської прози.

М.Пруст:

- світ зображується через призму свідомості людини;
- сутність людської природи невловима та незбагнена;
- душевний стан і враження людини піддаються витонченій деталізації;
- філософські осмислюються теми пам'яті, часу;
- людина зіштовхується з проблемою відчуження, ізоляції, самотності;
- драматичні любовні взаємовідносини.

Дж.Джойс:

- зображення фрагментарного динамічного потоку свідомості ліричного героя;
- використання відтінків різних мов, експерименти з ними;
- прийоми колористики;
- інтертекстуальність;
- сатирично-іронічне відношення до моралі сучасного суспільства, духовної атмосфери епохи.

Ф.Кафка:

- зосередженість на проблемі відчуження людини;
- конфлікт людини з таємничою і абсурдною владою;
- одночасне втілення в герої ідеї бунту і покірності, квалості і беззахисності;
- поєднання трагічного та іронічного, фантастичного та натуралістичного;
- абсурдність та надприродне в плині повсякденного життя.

Усі виконані завдання та конспекти надсилаємо за електронною адресою y.levchuk2976@gmail.com